

ความหมายของอนุสรณ์สถานพระอริยสงฆ์ในวัดป่า
สายหลวงปู่มั่น ฐริทัตตเถระ
The Meaning of the Memorial Monument of Buddhist Saint in
the Temple of Luang Pu Man Bhuridatta Thera's Lineage

ภัทระ ไมตรีรัตน์* และ ทรงยศ วีระทวีมาศ**
Pattara Maitrarat and Songyot Weerataweemat

บทคัดย่อ

พิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ถือกำเนิดขึ้นภายใต้บริบทความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย โดยเฉพาะเหตุการณ์บ้านเมืองที่เกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ส่งผลต่อความนึกคิดของผู้คนในสังคมเป็นอย่างมาก ไม่เว้นแม้แต่แบบแผนการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาที่ถูกปรับปรุงให้เข้ากับบริบทการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย โดยมีจุดเปลี่ยนที่ก่อให้เกิดทั้งรูปแบบและแนวความคิดการออกแบบทางสถาปัตยกรรมเนื่องด้วยการบูชาพระธาตุต่างไปจากจารีตเดิมที่ยังไม่เคยปรากฏในสังคมไทยก่อนหน้านี้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นความคิดการสร้างอนุสรณ์สถานพระอริยสงฆ์ในเวลาต่อมา

การศึกษาครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่พิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ในฐานะอนุสรณ์สถานกับบริบทที่ตั้งในช่วงเวลาที่ก่อสร้าง (ราว พ.ศ. 2510-2520) โดยมองพิพิธภัณฑ์เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง ที่ไม่เพียงแค่หยุดนิ่งตายตัวหรือเป็นกลางเสมอไป แต่กลับเต็มไปด้วยความหมายที่ก่อตัวเพิ่มขึ้นและไม่เคยหยุดนิ่งจึงต้องได้รับการตีความพื้นที่ผ่านช่วงเวลาที่ผ่านมาของสังคมร่วมสมัย โดยคาดว่าจะเห็นภาพสะท้อนแนวคิดร่วมสมัยที่มีต่อพิพิธภัณฑ์บริหารฯ แห่งนี้

จากการศึกษาพบว่า แนวคิด “ธาตุบูชา” ต่างไปจากประเพณีเดิม ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งเมื่อเวลาเคลื่อนที่ไปแนวคิดก็ได้ถูกปรับปรุงตามไปด้วย อีกทั้งไม่สามารถคาดการณ์การเกิดขึ้นของอนุสรณ์สถานแต่ละแห่งได้อย่างแน่ชัดซึ่งต่างเป็นอิสระไม่ผูกติดกับความต่อเนื่องของเวลาในเหตุการณ์ แต่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ก่อเกิดเป็นความหมายเฉพาะตัวของอนุสรณ์สถานแห่งนี้ที่อาจมีผลต่อแนวคิดการนำเสนอธาตุบูชาในเวลาต่อมา

* นักศึกษาคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Email: pattara_maitrarat@hotmail.com

** อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

(บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคณาจารย์นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้ปรับปรุงบทความจากการนำเสนอในงานประชุมวิชาการ VernAC-BEF 2017 ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยการสนับสนุนทุนวิจัยและทุนการศึกษาจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น “ทุนวิจัยสำหรับคณาจารย์บัณฑิตศึกษาเพื่อให้อาจารย์ที่มีความสามารถและศักยภาพสูงเข้าศึกษาในหลักสูตรและทำวิจัยในสาขาที่อาจารย์มีความเชี่ยวชาญ ประจำปีการศึกษา 2558” และได้รับการสนับสนุนการเผยแพร่และตีพิมพ์จากศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

ABSTRACT

The Relic Museum (utensil museum) of Luang Pu Man Bhuridatta Thera was established in the context of dynamic change of Thai society, not only internal but also external factors. It affected people's ways of thinking and pattern of Buddhist worship, which was adjusted according to the context in every changing period. The museum inspired new design concept of architecture as a place of worship, which had never been appeared before in Thai society. It was the origin of Buddhist saint (Arahant) relic museums.

The objective of this study was to investigate the interactions between the space of Luang Pu Man Bhuridatta Thera's Relic Museum as a memorial monument and the context in 1967-1977, when it was established. The museum was viewed as a 'heterotopias' which has many layers meaning. Its meaning seemed not to be static; in contrast, there were something hidden behind. Therefore, the way to interpret meaning of space is to understand through contemporary social changes. This study is expected to reveal contemporary conceptual outcomes affecting this Relic Museum.

The result of this study found that the concept of 'relic worship' has been shifted from the former tradition. Furthermore, every establishment of memorial monument was definitely unpredictable. They have been created independently and have not been related to the continuation of duration. It provides the identity of this museum which affects the concept of later relic worship architecture.

คำสำคัญ: พิพิธภัณฑ์บริหาร ความหมายของพื้นที่ ธาตุบูชา

Keywords: Monk Utensil Museum, Relic Museum, Meaning of Space, Relic Worship

บทนำ

หลวงปู่ปั้น ฐิตัตถ์¹ เป็นพระอาจารย์ใหญ่สายวิปัสสนากรรมฐานที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าท่านเป็นพระอริยสงฆ์ในสังฆมรรคสมัย ท่านได้สั่งสอนลูกศิษย์จำนวนมาก ขยายไปทั่วทั้งในภาคอีสาน ภาคเหนือและทั่วประเทศด้วยวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด トラบจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต

เป็นเวลากว่า 23 ปี หลังจากการมรณภาพของหลวงปู่ปั้น ฐิตัตถ์ วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 และการถวายเพลิงศพ วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2493 ณ วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร จึงได้เริ่มมีการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่ปั้น ฐิตัตถ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2516 เพื่อการระลึกถึงและเป็นอนุสรณ์แก่ท่าน ซึ่งเป็นสถานที่หรือพื้นที่แห่งแรกที่นับเป็นจุดเริ่มต้นการเก็บรวบรวมเครื่องบริหารของท่าน รวมถึง

¹ หลวงปู่ปั้น ฐิตัตถ์ พื้นเพเป็นคนจังหวัดอุบลราชธานี ท่านเกิดเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2413 ในสกุล “แก่นแก้ว” ได้อุปสมบทเมื่ออายุ 22 ปี โดยเข้าศึกษาในสำนักพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล วัดเลียบ เมืองอุบลราชธานี ทั้งนี้ได้รับการอุปสมบท ณ วัดศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระอริยกวี (ฮ่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสีทา ชยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์ อุบลคุณ (สุย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2436 (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 13-15)

อัฐิธาตุซึ่งเป็นวัตถุมงคลศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนานำเสนอในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ในฐานะอนุสรณ์สถาน ซึ่งยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทยก่อนหน้านี้

ด้วยเหตุนี้ แนวทางการศึกษาสถาปัตยกรรมที่สร้างสรรค์เพื่อให้เป็นอนุสรณ์สถานโดยเฉพาะในวัดป่าสายหลวงปู่มั่น จึงมีไม่มากนัก งานศึกษาส่วนใหญ่มักให้ความสนใจสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ ดังเช่นผลงานเรื่อง “มหาธาตุ” ของ ธนธร (2557) ที่ได้ศึกษาพระมหาธาตุเจดีย์ที่สถาปนาให้เป็นหลักหรือศูนย์กลางของบ้านเมืองหรือแคว้นแคว้นในอดีตโดยเฉพาะสมัยรัฐจาริต เป็นต้น และแม้ว่างานศึกษาในท้องถิ่นอีสาน เช่น “ธาตุอีสาน” ของ วิโรฒ (2539) ที่ได้จำแนกรูปแบบสถาปัตยกรรมอันเนื่องมาจากการจัดเก็บอัฐิของคนทุกระดับเพื่อการระลึกถึงหรือเป็นอนุสรณ์ในท้องถิ่นอีสาน หรืองานในลักษณะเดียวกันนี้แบบอื่นๆ ก็ตาม ส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับสถาปัตยกรรมแบบอื่นที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพระธาตุและสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานมากนัก งานศึกษาอนุสรณ์สถานในวัดป่าสายหลวงปู่มั่น จึงไม่ผูกติดกับการสร้างความทรงจำเพื่อเป็นอนุสรณ์ในรูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ หากเน้นที่ความหมายซึ่งเป็นมิติที่อาจยังไม่มีการศึกษาในประเด็นนี้มากนัก

ในแง่นี้ การตีความหมาย (Interpretation) จึงนำมาเป็นวิธีการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจการแสดงออกของพื้นที่ที่สัมพันธ์กับบริบทอื่น ซึ่งต้องอาศัยการรวบรวมข้อมูลด้วยการสำรวจองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แสดงผ่านพื้นที่ และนำไปสู่การวิเคราะห์ด้วยการตีความ ดังนั้น พิพิธภัณฑ์บริหารฯ จึงถูกพิจารณาในฐานะเป็นพื้นที่พิเศษหรือพื้นที่เฉพาะแบบหนึ่งที่เรียกว่า ‘Heterotopias’ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ชนิดอื่น พบได้ในชีวิตประจำวัน และเป็นพื้นที่ที่ก่อตัวของปฏิบัติการเชิงอำนาจ (Foucault, 1984: 253) อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดเกี่ยวกับความหมายของพื้นที่จะสามารถตีความและสร้างความเข้าใจต่อพิพิธภัณฑ์บริหารฯ ได้ก็ตาม แต่พื้นที่แห่งนี้ยังคงเต็มไปด้วยมิติทางศาสนา จึงนำแบบแผนการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาอันเป็นจารีตจากอดีตที่ถูกปรับปรุงผ่านยุคสมัยมาอธิบายปรากฏการณ์การนำเสนอธาตุบูชาภายใต้บริบทจารีตแบบไทย รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความทรงจำผ่านประดิษฐกรรมทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อพื้นที่และได้สื่อความหมายเป็นภาพสะท้อนสังคมร่วมสมัย ซึ่งการนำแนวคิดเหล่านี้มาตีความหมายอนุสรณ์สถานแห่งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่พิพิธภัณฑ์กับบริบทที่ตั้งในมิติของช่วงเวลาที่ถูกสร้างโดยตรวจสอบจากแบบแผนทางพุทธศาสนาในอดีตเปรียบเทียบกับทำให้ความหมายอนุสรณ์สถานในสังคมร่วมสมัย ซึ่งจะให้เห็นภาพสะท้อนแนวคิดที่มีต่อพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่นแห่งนี้ได้ชัดเจนขึ้น

ธาตุบูชาและการนำเสนอในฐานะอนุสรณ์สถาน

แนวคิดในการเก็บรวบรวมเครื่องบริหารเพื่อสักการบูชาอันได้ปรากฏในพุทธประวัติตอนที่โศภนพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้แบ่งพระบรมธาตุพระพุทธรูปเจ้าออกเป็น 8 ส่วนให้แก่เหล่ามัลลกะษัตริย์ และในภายหลังได้ขอพระราชทานเอาพระนาฬิกาดวงพระบรมธาตุและเครื่องอัฐบริหารของพระพุทธรูปเจ้าไปสร้างเป็นพระสถูปสำหรับบูชา (กรมศิลปากร, 2511: 35-36) ที่เรียกว่า “บริโกตเจดีย์” ซึ่งเป็นเจดีย์ที่บรรจุอัฐบริหารของพระพุทธรูปเจ้าไว้ใน นอกจากรูปแบบในคัมภีร์มหาเวท (The Mahavamsa, 1964: 116-121) ระบุถึงที่ตั้งของอุปาราม ว่าเคยเป็นสถานที่ประดิษฐานเครื่องอัฐบริหารของอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาก่อน (ธนธร, 2557: 25) ทำให้เห็นถึงแนวคิดในอดีตของการเก็บรวบรวมอัฐบริหารไว้ในองค์พระเจดีย์ ในขณะที่การบูชาพระบรมธาตุนั้นมีความน่าสนใจยิ่งในกรณีของพระเขี้ยวแก้ว (พระทวารธาตุ) ตามคัมภีร์มหาเวท (The Mahavamsa, 1964: 228-237) กล่าวคือ พระเจ้าสิริเมฆวรรณทรงประดิษฐานพระเขี้ยวแก้วไว้ในวิหารใกล้กับพระราชวังหลวง และได้จัดให้มีการสมโภชทุกปีในช่วงเข้าพรรษา โดยอัญเชิญพระเขี้ยวแก้วขึ้นขบวนแห่ไปประดิษฐาน ณ สำนักสงฆ์อภัยคีรี เพื่อให้ประชาชนสักการบูชาอย่างทั่วถึงเป็นเวลา 3 เดือน และได้ถือสืบทอด

กันมาหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา การที่พระเขี้ยวแก้วถูกประดิษฐานในระบบเปิด จึงสามารถเคลื่อนย้ายจากเมืองหลวงแห่งหนึ่งไปยังเมืองหลวงแห่งใหม่ของลังกาได้ ในขณะที่พระธาตุองค์อื่นๆ ถูกประดิษฐานในระบบปิดภายในกรงของสถูปที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้โดยง่าย พระเขี้ยวแก้วจึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านเมืองที่เคลื่อนย้ายไปประดิษฐาน ณ เมืองหลวงแห่งต่างๆ ของลังกาจนทุกวันนี้ (ธนธร, 2557: 30) หรือในดินแดนล้านนา มีการประดิษฐานพระบรมธาตุในระบบเปิดที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยประดิษฐานในโกฏิทองภายในอาคารมณฑปปราสาท โดยกรณีที่ยกมา เป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวคิดการประดิษฐานพระธาตุหรือพระบรมธาตุในระบบเปิดที่ปรากฏขึ้นในบางพื้นที่

อย่างไรก็ตาม เรื่องบริโภคนิยมและการบูชาพระบรมธาตุในระบบเปิดดังกล่าว ล้วนเป็นการปฏิบัติต่อวัตถุที่เป็นตัวแทนขององค์พระพุทธรูป ในส่วนของพระสาวกได้เคยปรากฏขึ้นเช่นกัน โดยเมื่อครั้งพุทธกาลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงให้เก็บพระอัฐิธาตุของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ผู้เป็นอัครสาวกที่ได้มรณภาพไปก่อนแล้ว มาก่อเป็นเจดีย์บรรจุไว้ ณ สถานที่ใกล้ซุ้มประตูพระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี (ปรมาณูชิตชินโนรส, 2530: 232) และในอีกกรณีหนึ่ง ได้มีการสร้างสถูปบรรจุอัฐิของบุคคลอื่น ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เมื่อพระพาหิยะผู้เป็นพุทธสาวก ได้ถูกโคชนถึงแก่กรรมภาพ พระพุทธองค์จึงโปรดฯให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิไว้ (ดำรงราชานุภาพ, 2514: 7-8) ซึ่งถึงแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่แน่ชัดในส่วนของการตั้งพระสถูปเจดีย์ทั้ง 2 บริเวณก็ตาม แต่ก็เป็นการใช้ให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพระสถูปเจดีย์สำหรับพระสงฆ์และพระอริยสงฆ์ที่ได้ปรากฏขึ้นแล้วตามพุทธประวัติ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดการก่อสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อบูชาอัฐิของพระอริยสงฆ์ ในขณะที่หลวงปู่มนเป็นสาวกที่เป็นบุคคลสามัญและถึงแม้จะมีความเชื่อว่าท่านเป็นพระอริยสงฆ์ก็ตาม แต่ด้วยเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงทั้งมิติด้านพื้นที่และเวลาของแต่ละสังคม การเก็บรวบรวมเครื่องอัฐบริขารหรือแม้กระทั่งการบูชาอัฐิธาตุของท่านนั้น จึงอาจไม่เป็นไปตามแบบแผนที่เคยปฏิบัติต่อพระพุทธรูปหรือพุทธสาวก แนวคิดในขณะนั้น (ต้นพุทธศตวรรษที่ 26) จึงมีแนวโน้มนำเสนอทั้งเครื่องอัฐบริขารและอัฐิธาตุในรูปแบบของพิพิธภัณฑสถานมากกว่า ซึ่งนำเสนอในเชิงประจักษ์หรือเป็นระบบเปิดเพื่อให้ประชาชนทั่วไปเข้าสักการบูชาได้อย่างใกล้ชิดและทั่วถึง ดังปรากฏเป็นพิพิธภัณฑบริขารหลวงปู่มน ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร มีผลทำให้พื้นที่อันเป็นที่ตั้งสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพระธาตุมีความหมายที่หลากหลายมากกว่าการเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งภายในวัดป่าเท่านั้น

การมองพื้นที่ในการศึกษานี้ต่างไปจากกรอบหรือวิธีคิดแบบสมัยใหม่ที่มักมองพิพิธภัณฑสถานเป็นพื้นที่ที่หยุดนิ่งตายตัว ด้วยเหตุนี้ จึงนำแนวคิดพิพิธภัณฑสถานวิทยา (Museology) ในสังคมร่วมสมัย มาเป็นกรอบในการอธิบาย โดยมองว่าพิพิธภัณฑสถานเป็นพื้นที่ที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เวลาของพิพิธภัณฑสถานเคลื่อนไหวและไม่เคยหยุดนิ่ง แต่เป็นการสะสมตัวเองขึ้นเรื่อยๆ ด้วยการนำเงื่อนไขเวลาที่แตกต่างกันมาไว้ในพื้นที่เดียวกัน เวลาทุกแบบ ยุคสมัยทุกชนิด รูปแบบ รสนิยม ความคิด ความเชื่อ ฯลฯ ที่แตกต่างกัน ถูกนำมาบรรจุไว้ในพื้นที่เดียวกันได้อย่างไม่เคอะเขิน (Bennett, 2003: 1-2) พื้นที่พิพิธภัณฑสถานจึงเป็นพื้นที่แห่งความเป็นอื่น ที่พบเห็นได้ในวัฒนธรรมหนึ่ง เป็นตัวแทนที่เกิดขึ้นพร้อมกัน มีความขัดแย้งและสามารถสลับสับเปลี่ยนได้ (Foucault, 1986: 24) พิพิธภัณฑสถานจึงไม่เพียงเป็นพื้นที่ที่แสดงเฉพาะสิ่งที่ต้องการให้เห็นหรือสัมผัสได้อย่างเป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่ยังอาจเป็นพื้นที่ที่สะสมเวลาได้อย่างไม่จำกัด จึงสามารถบอกเล่าเรื่องราวได้มากกว่ารูปธรรมที่ถูกนำมาจัดแสดง

พื้นที่และความทรงจำเกี่ยวกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ความทรงจำเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์และสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายเป็นภาษาได้ มักตั้งอยู่บนการจดจำในบริบทของความศักดิ์สิทธิ์ ความทรงจำจึงเป็นสิ่งที่มีความหลากหลายและก่อให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นมา แต่ก็ยังเป็นสิ่งเฉพาะของแต่ละกลุ่มไป โดยมักปรากฏเป็นรูปเป็นร่างไม่ไว้ในพื้นที่ ภาพลักษณ์หรือวัตถุ (ธนภณ, 2550: 163) โดยการสร้างความทรงจำลงบนพื้นที่ในชุดของหลวงปู่มั่น สามารถพิจารณาได้จากเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

การเตรียมงานถวายเพลิงศพหลวงปู่มั่น ในช่วงระหว่างการมรณภาพจนถึงวันถวายเพลิง (วันที่ 11 พฤศจิกายน 2492-31 มกราคม 2493) นั้น การกราบไหว้เคารพศพของหลวงปู่มั่นได้กระทำที่ศาลาหรือกุฏิที่ท่านมรณภาพ แต่เมื่อถึงงานฌาปนกิจจึงนำศพมาที่เมรุ ดังนั้นชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับเมรุในฐานะสถานที่สุดท้ายที่ยังได้พบเห็นสรีระท่านได้ (วัดป่าบ้านตาด, 2554: 239) ซึ่งต่อมาสถานที่ทั้ง 2 จุด ได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีความหมายและความทรงจำของวัดป่าสุทธาวาสและเมืองสกลนครเป็นอย่างมาก

โดยหลังจากเสร็จสิ้นงานถวายเพลิงแล้ว บรรดาศิษยานุศิษย์² เห็นควรสร้างอุโบสถตรงจุดที่ทำการฌาปนกิจศพเพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวของพระภิกษุ (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 9) และเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานรำลึกถึงหลวงปู่มั่น อีกทั้งให้นำอัฐิส่วนใหญ่ของหลวงปู่มั่นที่เก็บไว้ ณ วัดป่าสุทธาวาสนี้ รวบรวมไว้ในพระอุโบสถเมื่อถึงคราวจะก่อสร้างต่อไป (พระเทพเจติยาจารย์, 2551: 312) โดยพระอุโบสถแห่งนี้ได้เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2494 แล้วเสร็จและฝังลูกนิมิตเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2500 (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 8) อุโบสถแห่งนี้ได้บรรจุอัฐิหลวงปู่มั่นไว้ที่ฐานพระประธาน ซึ่งพระครูอุดมธรรมคุณ (หลวงปู่มหาทองสุข สุจิตโต) ลูกศิษย์ของท่านเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง โดยที่วัดป่าสุทธาวาสได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาตั้งแต่ 6 กรกฎาคม 2492 (พระราชวิสุทธินายก, 2558: สัมภาษณ์) ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับที่หลวงปู่มั่นมรณภาพ (ปลาย ปี พ.ศ. 2492)

อย่างไรก็ตามการก่อสร้างพระอุโบสถขนาดใหญ่ตามแบบสถาปัตยกรรมแบบภาคกลางก็ไม่ใช่แนวคิดของวัดป่าในสมัยนั้น (สมคิด, 2554: 14) โดยเฉพาะวัดป่าสายหลวงปู่มั่น จึงเชื่อได้ว่าในขณะนั้น (กรกฎาคม 2492) ยังไม่มีมติที่จะก่อสร้างอุโบสถที่เสนานะนี้ (เสนานะบ้านบาก ต่อมาได้ยกเป็นวัดป่าสุทธาวาส) จนกระทั่งเหตุการณ์มรณภาพและการฌาปนกิจหลวงปู่มั่นแล้วเสร็จจึงมีแนวคิดในการก่อสร้าง เพราะเห็นความสำคัญของสถานที่หรือที่ตั้งเมรุ ซึ่งเป็นภาพลักษณ์และความทรงจำเกี่ยวกับหลวงปู่มั่นที่ทำให้สามารถหวนระลึกได้อย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งอุโบสถยังมีหน้าที่ตามบัญญัติแห่งสงฆ์อยู่แล้ว การสร้างอุโบสถวัดป่าสุทธาวาสจึงเกิดขึ้น

อนึ่ง การให้ความสำคัญกับที่ตั้งเมรุสำหรับการประชุมเพลิง เพื่อสร้างเป็นอนุสรณ์สถานนั้น ได้เคยปรากฏมาตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตัวอย่างเช่น ในสมัยเจ้าสามพระยา พระองค์มีพระราชดำริให้นำพระศพของพระเชษฐาทั้ง 2 พระองค์ที่ได้ทิวศตจากการแย่งชิงราชบัลลังก์ไปถวายพระเพลิง ซึ่งสถานที่ถวายพระเพลิงนี้ได้สถาปนาเป็นพระมหาธาตุ วิหาร ภายหลังพระราชทานนามอารามแห่งนี้ว่า วัดราชบูรณะ หรือ ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 5) ที่ให้สถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์อุทิศแด่พระพันปีหลวง โดยสร้างพระระเบียงรอบทำเป็นเมรุทิศ เมรุราย กอปรด้วยอุโบสถ พระวิหารและกุฏิ แล้วพระราชทานนามว่า วัดชัยวัฒนาราม เป็นต้น (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, 2504: 357) จากตัวอย่างทั้ง 2 แสดงถึงแนวคิดการสร้างอนุสรณ์สถานด้วยภาพลักษณ์ของพระเจดีย์ครอบทับบริเวณที่เฝ้าอันสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ต่างๆ ที่ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยเรื่องราวทางพุทธศาสนา ซึ่งต่อมา ณ ตำแหน่งที่เฝ้าและบริเวณโดยรอบได้ถูกยกให้เป็นวัดทางพุทธศาสนา แต่พอถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การพระราชทานเพลิงพระศพพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายระดับสูงจะกระทำกัน ณ ท้องสนามหลวง หรือที่

² ซึ่งมีพระธรรมเจดีย์ (จูม พันธุโล) เจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี เป็นประธานการประชุม

เรียกกันว่า หุ่นพระเมรุ และไม่ได้ก่อสร้างถาวรวัตถุอันเนื่องมาจากพิธีพระศพใดในบริเวณนั้น พื้นที่ท้องสนามหลวง จึงถือเป็นอนุสรณ์สถานที่มิได้เฉพาะเจาะจงของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หากเป็นพื้นที่ ประกอบพิธีในงานพระศพต่างๆ โดยมีสถานที่แห่งอื่นเป็นอนุสรณ์สถานเฉพาะแต่ละพระองค์ ซึ่งอาจไม่มีความสัมพันธ์ กับสถานที่ถวายพระเพลิง ในกรณีพระศพของสมเด็จพระสังฆราชก็เช่นเดียวกัน เมื่อประกอบพิธีในท้องสนามหลวง เสร็จสิ้นก็นำพระอัฐิไปประดิษฐาน ณ ที่แห่งอื่นด้วยภาพลักษณ์ที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา

ที่กล่าวมา เป็นการชี้ให้เห็นถึงแนวคิดที่เคยปรากฏขึ้นในประเพณีของสังคมไทยเกี่ยวกับที่ตั้งอนุสรณ์สถาน และพื้นที่เผา ซึ่งอาจมิได้ถือปฏิบัติให้สืบเนื่องต่อกันมา หากขึ้นอยู่กับ การให้ความหมายและความสำคัญของแต่ละ ยุคสมัยมากกว่าการถือเป็นแบบอย่างที่ต้องถือปฏิบัติให้เหมือนกัน โดยต่อมการสร้างอนุสรณ์สถานก็มิได้ผูกติดกับ บุคคลระดับสูงในฝ่ายการปกครองทั้งฆราวาสและสงฆ์เท่านั้น ผู้ที่มีคุณงามความดีควรค่าแก่การเคารพก็ได้รับโอกาส ในการสร้างอนุสรณ์สถาน เพื่ออุทิศให้ท่านเหล่านั้นได้ด้วยเช่นกันทั้งพระสงฆ์และบุคคลทั่วไป

สำหรับกรณีหลวงปู่่มั่น หากมองพื้นที่ฌาปนกิจซึ่งต่อมากลายเป็นที่ตั้งอุโบสถเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญที่สุด อันเป็นภาพลักษณ์ของวัดป่าสุทธาวาสแล้ว ก็ดูเหมือนกับว่าที่ตั้งอื่นๆ ในบริเวณวัดจะไม่สามารถมีความสำคัญเทียบเท่า ได้เลย ซึ่งวิธีคิดแบบนี้เป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตายตัวหยุดนิ่ง โดย Foucault ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับที่ตั้งไว้อย่าง ชัดเจนว่า เราอยู่ภายใต้ชุดความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดโดยที่ตั้งแบบต่างๆ และที่ตั้งเหล่านี้ไม่สามารถลดทอน ทดแทน กัน ขณะเดียวกันก็ไม่มีที่ตั้งชนิดใดอยู่เหนือที่ตั้งอื่นๆ อย่างสมบูรณ์เด็ดขาด (Foucault, 1970: 23) ดังนั้นในปี พ.ศ. 2516 บริเวณอันเคยเป็นที่ตั้งของกุฏิที่หลวงปู่่มั่นมรณภาพที่เดิมไม่ได้รับความสนใจ จึงปรากฏโฉมเป็นพิพิธภัณฑ ฑ์บริหารฯ ที่มีความสำคัญในเชิงความหมายไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน อีกทั้งตัวพิพิธภัณฑฑ์บริหารฯ จะสามารถเข้าถึงหรือ สัมผัสความเป็นสิ่งใดๆ ก็ตามของหลวงปู่่มั่นได้มากกว่าอุโบสถอันเป็นสถานที่สังฆกรรมในเขตพุทธาวาสที่มีลักษณะ เป็นพื้นที่ที่อาจไม่เห็นความแตกต่างจากอุโบสถแห่งอื่นๆ มากนักในแง่สัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับหลวงปู่่มั่น

ที่น่าสนใจคือ ที่ตั้งของพิพิธภัณฑฑ์บริหารฯ ที่เดิมเคยเป็นกุฏิในเขตสังฆาวาสที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private Zone) ของสงฆ์ แต่เมื่อหลวงปู่่มั่นได้มรณภาพที่กุฏิแห่งนี้และได้จัดให้เป็นสถานที่ตั้งศพเพื่อกราบสักการะ พื้นที่ส่วนตัวนี้จึงได้กลายเป็นส่วนตัวไปชั่วขณะ กลายเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับช่วงเวลาของการเตรียมงาน ฌาปนกิจ และเมื่องานถวายพระเพลิงเสร็จสิ้นลง พื้นที่แห่งนี้จึงได้กลับสู่สภาพความเป็นส่วนตัวอีกครั้งในฐานะกุฏิที่เก็บ เครื่องใช้บางส่วนของหลวงปู่่มั่นไว้ แต่เมื่อพื้นที่แห่งนี้ได้รับการกำหนดให้เป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑฑ์บริหารฯ ในปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา พื้นที่แห่งนี้จึงได้กลายเป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง (Heterotopias) ที่ทำงานภายใต้ระบบเปิดและปิด ไปพร้อมๆ กัน กล่าวคือ เราสามารถเข้าชมอาคารพิพิธภัณฑฑ์บริหารฯ ได้ถึงภายใน แต่ก็ไม่สามารถที่จะล่วงละเมิดเข้าไป จนถึงที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือส่วนจัดแสดงพระธาตุได้มากไปกว่านั้น เป็นพื้นที่ที่เราเข้าไปได้จริง แต่การเข้าไปของ เราไม่สามารถทำให้เราเข้าถึงพื้นที่นั้นๆ ได้จริง (ไชยรัตน์, 2545: 203) จึงเป็นพื้นที่จริงที่เราใช้เชื่อมต่อกับพื้นที่ใน อุดมคติ (Utopia) ซึ่งไม่ปรากฏเป็นพื้นที่จริงทางกายภาพ

การเลือกบริเวณภายในวัดป่าสุทธาวาสเป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑฑ์บริหารฯ นั้น เนื่องจากวัดเป็นฐานที่มั่นแห่ง ความทรงจำ (Site of Memory) ตามประเพณีที่ชาวบ้านเข้าถึงได้ วัดเป็นพื้นที่ของโลกศักดิ์สิทธิ์ตามความเข้าใจของ คนทั่วไป มีสภาพเป็นคลังแห่งความทรงจำร่วมและตัวตนของชุมชน โอกาสที่ความทรงจำนี้จะถูกเปลี่ยนแปลงหรือ แทรกแซงหรือบิดเบือนจึงมีไม่สูงนัก วัดและอาณาบริเวณจึงถือได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑฑ์ของชาวบ้านและท้องถิ่นไป โดยปริยาย (วิจิตร, 2549: 103) วัดป่าสุทธาวาสและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับหลวงปู่่มั่นจึงก่อให้เกิดเป็นภาพลักษณ์ และความทรงจำเกี่ยวกับหลวงปู่่มั่นกับท้องถิ่น ซึ่งยังคงดำรงอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 1 สังเกตที่ตั้งอนุสรณ์สถาน 3 แห่งในวัดป่าสุทธาวาส

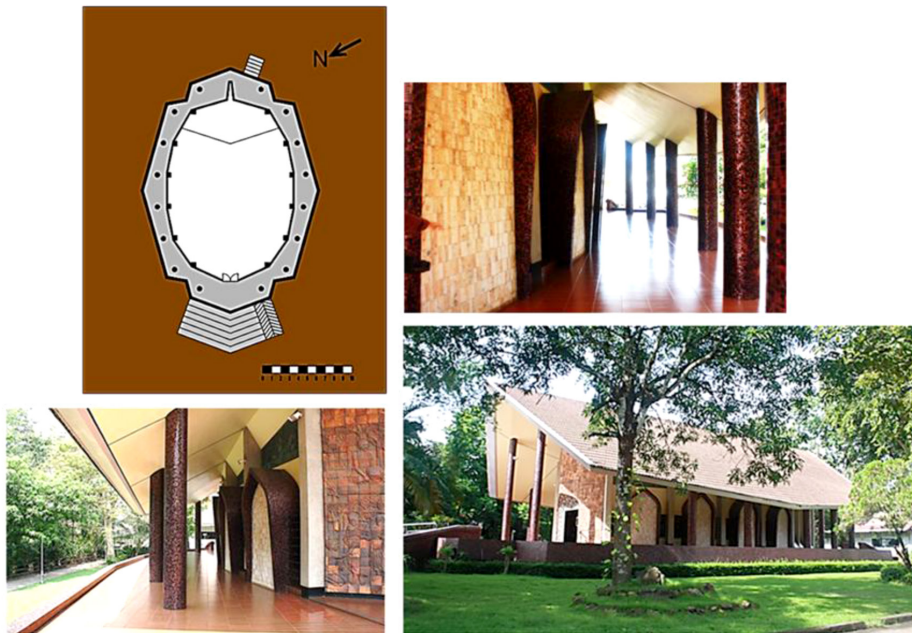
รูปลักษณะของพิพิธภัณฑ์บริหารฯ

ราว พ.ศ. 2512 ดร.เชาว์ ณ ศีลวันต์³ มีดำริเห็นควรสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์รวบรวมอัฐบริวารและเครื่องใช้สอย⁴ เท่าที่จะพึงหาได้ รวมถึงอัฐธาตุของหลวงปู่มั่นที่ได้กลายเป็นพระธาตุหลังจากการฌาปนกิจในอีก 4 ปีถัดมา (พระมหาบัว, 2535: 299-300) แนวคิดในการเก็บรวบรวมบริวารนั้นได้มีปรากฏขึ้นก่อนหน้านี้แล้วในปี พ.ศ. 2509 เมื่อคณะศิษยานุศิษย์ของหลวงพ่อบุญ ธรรมธโร (ลูกศิษย์องค์สำคัญของหลวงปู่มั่น) วัดโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ ได้นำสรีระพสมณบริวารของหลวงพ่อบุญมาเก็บไว้ในองค์พระเจดีย์ (พระมหาธีรราช, 2549: 24) ซึ่งการเก็บรวบรวมบริวารเหล่านี้ มีลักษณะดังบริโกเจดีย์อันเป็นสถานที่เก็บรวบรวมอัฐบริวารของพระพุทธเจ้าไว้ในเจดีย์ประเภทนี้ แต่สำหรับแนวคิดในการสร้างพิพิธภัณฑ์นั้นโดยเฉพาะพิพิธภัณฑ์บริหารฯ น่าจะเป็นการประสานแนวคิดตามคติพุทธศาสนาส่วนหนึ่งเข้ากับวิธีการนำเสนอในแบบตะวันตกอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าว วงการพุทธศาสนาไทยมีความเชื่อมโยงกับสากลเป็นอย่างมาก จากการเข้ามาขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก⁵

³ สำเร็จการศึกษาปริญญาเอก Doctor of Science in Mechanical Engineering จาก MIT ปี 2499, เป็นอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ปี พ.ศ. 2517-2518 และดำรงตำแหน่งองคมนตรีตั้งแต่ พ.ศ. 2518

⁴ โดยเอกสารของทางวัดป่าสุทธาวาสบันทึกไว้ว่า “ได้พบเห็นบริวารเครื่องใช้ของหลวงปู่มั่นจำนวนหนึ่งเก็บไว้ในตู้เก่าๆ ภายในกุฏิขนาดเล็ก ทำให้รู้สึกถึงคุณค่าของวัตถุเหล่านั้นที่ประมาณค่าไม่ได้ จึงเห็นเป็นกิจหน้าที่จะต้องดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดในอันที่จะรวบรวมเก็บรักษาไว้ในที่อันควร” (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 38-39)

⁵ องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ได้มาตั้งสำนักงานใหญ่เป็นการชั่วคราว 4 ปี (พ.ศ. 2508) ต่อมาในปี พ.ศ. 2512 ที่ประชุมได้มีมติให้สำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวรสืบไป (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555: 171)

ภาพที่ 2 แผนผังและบริเวณภายนอกอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารฯ

คุณไชศรี ต้นศิริ⁶ เป็นสถาปนิก และคุณชวลิต แก่นมณี เป็นวิศวกร ได้เริ่มดำเนินการออกแบบและก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารฯ ในปี พ.ศ. 2516⁷ แนวคิดในการออกแบบอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารฯ นี้ ได้จำลองสภาพของถ้ำอันเป็นสถานที่ที่หลวงปู่่มั่นได้เลือกที่จะแสวงหาความสงบ ตลอดชีวิตการรุดงค์ของท่านนั้นท่านมีโอกาสดำสรงน้ำกับถ้ำหลายแห่ง แต่ถ้ำที่สำคัญคือ ถ้ำไผ่ขวาง ข้างน้ำตกสาริกา จังหวัดนครนายก ซึ่งเป็นสถานที่ที่ท่านได้บรรลุธรรมในปี พ.ศ. 2455 (พระเทพเจติยาจารย์, 2551: 161-162) ดังนั้นในการออกแบบจึงหยิบยกเอาภาพลักษณ์ของถ้ำอันเป็นสถานที่บรรลุธรรมของหลวงปู่่มั่น มานำเสนอเป็นโครงสร้างภายในอาคาร ตัวอาคารมีลักษณะโค้งออกทางด้านข้าง ไม่ได้เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม ในขณะที่ส่วนประกอบสำคัญภายในอีกส่วนหนึ่ง คือ รูปเหมือน (จากการหล่อ) องค์หลวงปู่่มั่นในอิริยาบถนั่งสมาธิ ด้วยเทคนิควิธีการปั้นในแบบตะวันตกที่ถ่ายทอดมาในลักษณะเหมือนจริง (Realistic) แตกต่างจากคติการทำรูปเคารพของพระพุทธเจ้า (พระพุทธรูป) ที่เป็นไปในรูปแบบอุดมคติ (Idealistic) มากกว่า จุดนี้จะเป็นการได้รับอิทธิพลจากการปั้นรูปบุคคลแบบเหมือนจริงที่แพร่หลายมากขึ้นในสังคมขณะนั้น (อนุสาวรีย์หรือรูปบุคคลสำคัญ) ซึ่งเคยปรากฏการปั้นรูปเหมือนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) โดยหลวงกำลมาพิจิตร และอาจารย์ฉิม ลงศักราชสร้างเมื่อ พ.ศ. 2386 และรูปเหมือนสมเด็จพระสังฆราช (สุก) โดยหลวงเทพธนา ลงศักราช

⁶ ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านงานสถาปัตยกรรม กระทรวงสาธารณสุข เป็นผู้ออกแบบและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการก่อสร้างพระเจดีย์หลายแห่ง

⁷ โดยสร้างเป็นอาคารแบบไทยประยุกต์ แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นอาคารชั้นเดียวยกพื้นสูง 1.50 เมตรสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ภายในปูพื้นด้วยหินอ่อนสีดำ ภายนอกปูพื้นด้วยกระเบื้องเซรามิก ด้านหน้าอาคารมีประติมากรรมกระเบื้องดินเผาประดับเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับรุดงค์วัด 13 (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 40)

ภายในอาคาร ด้านในสุดยกพื้นสูง 70 เซนติเมตร เป็นที่ประดิษฐานรูปปั้นหลวงปู่่มั่น หล่อด้วยโลหะสีดาขนาดใหญ่มากกว่าองค์จริงเล็กน้อย ด้านหน้ารูปปั้นจัดแสดงอัฐิธาตุของท่านพร้อมทั้งดอกไม้เป็นเครื่องบูชา ผนังด้านในจัดเป็นตู้ 8 ตู้ ซึ่งอาจมีนัยทางคติธรรมที่หมายถึงมรรค 8 ลักษณะของตู้จัดแสดงทั้ง 8 เป็นสัญลักษณ์ของดอกบัวสลีสี่ ซึ่งเป็นดอกไม้มงคลที่เป็นเครื่องบูชาตามคติธรรมหรืออาจมีนัยที่หมายถึงมาตุภูมิของหลวงปู่่มั่น ที่ท่านมีพื้นเพเป็นชาวอุบลราชธานี อันมีรูปดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 41)

สร้างเมื่อ พ.ศ. 2387 (สำนักพระราชวัง, 2535: 8-9) ซึ่งอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 3 ที่ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามาสู่สยามมากขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้รูปปั้นหลวงปู่มั่น เป็นผลงานของคณะปฏิมากรจากมหาวิทยาลัยศิลปากร⁸ (พระราชวิสุทธินายก, 2558: สัมภาษณ์)

ถึงแม้สังคมไทยจะตีความหมายพระพุทธรูปว่าเป็นเครื่องเตือนให้รำลึกถึงพระรัตนตรัยก็ตาม แต่ในอดีตช่างไทยไม่นิยมปั้นคนหรือพระ และไม่สนใจที่จะปั้นคนให้ถูกหลักกายวิภาค (Anatomy) ที่หากใช้มุมมองอย่างตะวันตกก็จะพบว่าช่างไทยปั้นไม่เหมือนและไม่มีความสามารถ แต่ที่จริงแล้วไม่เกี่ยวกับความสามารถ หากแต่เป็นเพราะช่างหรือผู้สนับสนุนต้องการปั้น “รูปเคารพ” ไม่ใช่รูปมนุษย์ จึงปรากฏอย่างที่เป็นอยู่และจะไม่เปลี่ยนแปลงตรงเท่าที่แนวความคิดของพวกเขายังไม่ถูกเปลี่ยนแปลงในเรื่องงานประติมากรรม (นิธิ, 2547: 86) ดังนั้นรูปเคารพหลวงปู่มั่นจึงอยู่ในตำแหน่งที่เสมือนเป็นพระประธานในอาคาร แต่เนื่องจากท่านเป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมสมัยนิยมการปั้นรูปเหมือน อีกทั้งการที่ท่านเป็นพระสงฆ์ที่ควรค่าแก่การเคารพบูชา รูปปั้นของท่านภายในอาคารพิพิธภัณฑบริขารฯ จึงมีมันต์หลังดังพระพุทธรูป

อีกประการหนึ่ง อิริยาบถท่านั่งสมาธิ เป็นภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของการถ่ายภาพพระภิกษุสงฆ์และแม้ปัจจุบันจะมีการถ่ายภาพในอิริยาบถอื่นๆ ก็ตาม ภาพถ่ายของหลวงปู่มั่นเท่าที่ปรากฏมีเพียง 3 ภาพเท่านั้นคือ ในอิริยาบถท่านั่งสมาธิ 2 ภาพ (มี 1 ภาพ ถ่ายก่อนหน้านั้น) และยืน 1 ภาพ ซึ่งถ่ายเมื่อ ปี พ.ศ. 2485 ที่วัดฝั่งแดง จังหวัดนครพนม (วัดป่าบ้านตาด, 2554: 120) ภาพถ่ายต้นแบบชุดนี้ เป็นส่วนสำคัญในการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของหลวงปู่มั่นอย่างแพร่หลาย ไม่ว่าจะเป็นภาพถ่าย จิตรกรรม หรือประติมากรรม เนื่องจากท่านได้มรณภาพไปนานแล้ว จึงต้องใช้ต้นแบบเหล่านี้ในการผลิตผลงาน ซึ่งเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันทั้งจิตรกรรมและประติมากรรม (รูปปั้น งานหล่อต่างๆ รวมถึงหุ่นขี้ผึ้ง) อิริยาบถนั่งสมาธินั้นจะเป็นการแสดงออกในภาพของการลืมหืมตาทั้งสิ้น แม้กระทั่งภาพประติมากรรมประดับหน้าอาคาร (ดินเผา) ก็เป็นภาพหลวงปู่มั่นลืมหืมตานั่งสมาธิ ตรงนี้ได้สะท้อนให้เห็นการคัดลอกจากแหล่งเดียวกันเพื่อนำเสนอเช่นเดียวกับรูปเคารพหลวงปู่มั่นในพิพิธภัณฑบริขารฯ ซึ่งเป็นการนั่งสมาธิลืมหืมตา การที่นั่งสมาธิลืมหืมตามาภาพถ่ายนั้น เป็นการตั้งท่า (โพสท์) ให้ช่างถ่ายภาพได้บันทึกภาพ ซึ่งในขณะนั้น กรรมวิธีการถ่ายภาพไม่ได้สะดวกดังเช่นปัจจุบัน โดยต้องมีการจัดสถานที่ จัดแสง รวมถึงท่าทาง อิริยาบถ อีกทั้งต้องใช้เวลานานพอสมควร จึงจะเสร็จสิ้นกระบวนการแต่การบันทึกภาพด้วยกล้องถ่ายภาพในช่วงเวลานั้น ถือเป็นนวัตกรรมที่เป็นตัวแทนของยุคสมัยในการบันทึกความทรงจำและเป็นภาพต้นแบบการผลิตซ้ำในระยะเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม ภาพการนั่งสมาธิดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของการนั่งสมาธิที่ไม่ได้เป็นไปตามวิธีปฏิบัติกรรมฐานที่ควรอยู่ในกิริยาหลับตามากกว่ากิริยาลืมตาในท่านั่งสมาธิจึงดูแปลกไปจากความรู้สึกที่ควรจะเป็น ดังนั้นการเข้าสู่ภายในพิพิธภัณฑบริขารฯ จึงเปรียบดังการเข้าสู่บรรยากาศของถ้ำอันมีพระอริยสงฆ์ในอิริยาบถนั่งสมาธิจับจ้องผู้เข้ามาสักการบูชา รวมถึงอัฐิธาตุอันเป็นประจักษ์พยานแห่งการเป็นพระอรหันต์ด้วย นอกจากนี้ภาพลักษณ์ของหลวงปู่มั่นที่เป็นรูปเคารพและถ้ำ ต่อมาได้ปรากฏอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ⁹ ด้วย ซึ่งเป็นการแผ่ขยายความหมายมาจากวัดป่าสุทธาวาส

⁸ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาด้านศิลปกรรมที่ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้วางรากฐานและดำเนินการสอน โดยเฉพาะด้านประติมากรรมร่วมสมัย ที่นำเทคนิคและแบบแผนจากตะวันตกซึ่งได้รับความนิยมในขณะนั้นเข้ามาสู่การศึกษาประติมากรรมไทย ที่ในอดีตนิยมสร้างเฉพาะรูปเคารพที่เป็นพระพุทธรูป (งานปั้นแบบลอยตัว) ยังไม่นิยมงานปั้นประดับอาคาร (งานปั้นแบบนูนต่ำและนูนสูง) ที่มีลักษณะเหมือนจริง จนกระทั่งศาสตราจารย์ศิลป์เข้ามารับราชการในเมืองไทย ซึ่งท่านมีความสนใจในศิลปกรรมแบบตะวันตก จึงเกิดการผสมผสานทั้งแบบตะวันตกและตะวันออกเข้าด้วยกัน (กรมศิลปากร, 2555: 43)

⁹ เป็นสถานที่หลวงปู่มั่นจำพรรษาอยู่ยาวนานที่สุด (พ.ศ. 2488-2492) ก่อนการมรณภาพ ตั้งอยู่ที่ตำบลนาใน อำเภอรณานิคม จังหวัดสกลนคร

ภาพประดับหน้าอาคารพิพิธภัณฑบริหารฯ เป็นเรื่องราวชุดควัตร 13 และเกี่ยวกับหลวงปู่บัว ที่มีภาพหนึ่งเป็นภาพหลวงปู่บัวนั่งสมาธิเหมือนดังภาพถ่ายที่ได้กล่าวไปแล้ว ที่น่าสนใจคือกระเบื้องดินเผาชุดนี้มาจากบ้านด่านเกวียน¹⁰ จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งในช่วงเวลานั้น ผลิตภัณฑ์จากบ้านด่านเกวียนได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่ชนก่อกแบบตกแต่งและสถาปนิก ทั้งนี้ภาพเล่าเรื่องด้วยกระเบื้องดินเผาส่วนใหญ่จะประดับในสถานที่สำคัญ เช่น ภาพเล่าเรื่องชาวโคราชประดับที่ศาลหลักเมืองนครราชสีมา หรือกระเบื้องดินเผาเป็นภาพพุทธประวัติประดับที่อุโบสถวัดศาลาลอย¹¹ จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น การประดับด้วยกระเบื้องดินเผามักปรากฏในอาคารแบบสมัยใหม่ (ในขณะนั้น) จึงสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดในการเลือกใช้วัสดุตกแต่งอาคารพิพิธภัณฑบริหารฯ ที่มีความหลากหลาย ไม่ได้จำกัดเฉพาะให้เป็นของท้องถิ่นเท่านั้น แสดงถึงความเป็นกลางของพื้นที่อาคารที่แม้จะตั้งอยู่ในบริบทของท้องถิ่น สกลนคร แต่พลังในการขับเคลื่อนให้เกิดเป็นรูปร่างพิพิธภัณฑขึ้นมานั้นเป็นความพยายามจากหลายส่วน ทั้งลูกศิษย์ที่เป็นฆราวาสมาจากส่วนกลาง และลูกศิษย์ที่เป็นนักบวช โดยเฉพาะหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน และหลวงปู่ฝั้น อาจาโร ผู้มีบทบาทสำคัญในการรวบรวมอัฐบริวารจากที่ต่างๆ และการดำเนินการในฝ่ายสงฆ์ พิพิธภัณฑบริหารฯ แห่งนี้¹² จึงเป็นพื้นที่ของชาวพุทธหรือบุคคลทั่วไปที่ต้องการเข้ามารับรู้หรือสัมผัสกับภาพลักษณ์ของหลวงปู่บัว อันเป็นตัวแทนของสงฆ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

ภาพที่ 3 ภาพประดับหน้าอาคาร (ซ้าย) และรูปเคารพภายในอาคาร (กลาง) เป็นการผลิตซ้ำจากภาพถ่ายหลวงปู่บัวในอิริยาบถสมาธินั่งสมาธิ เกิดเป็นภาพลักษณะที่แพร่หลายไปสู่วัดป่าบ้านหนองผือด้วย (ขวา)

¹⁰ เป็นที่รู้จักจากการเผยแพร่บทความวิชาการของอาจารย์วชิร ญ กลาง ผู้อำนวยการวิทยาลัยเทคนิคภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสานในปัจจุบัน) ที่ได้แนะนำจารย์สถาปัตย์กรรม สำรองศิลปะพื้นบ้าน จังหวัดนครราชสีมา ปี พ.ศ. 2500 ที่มีรูปแบบทรวดทรงของชิ้นงานที่แปลกตา แพร่หลายในกลุ่มสถาปนิกทั้งภายในและภายนอกประเทศ นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา รูปแบบของเครื่องปั้นได้รับการพัฒนาจากนักออกแบบและสถาปนิกที่มาจากในเมืองนครราชสีมาและกรุงเทพฯ ได้จ้างช่างท้องถิ่นให้ปั้นตามแบบที่มีรูปแบบสมัยใหม่โดยเฉพาะ จึงมีความหลากหลายและได้รับความนิยมมากขึ้นตามลำดับ (ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดนครราชสีมา, 2530: 29)

¹¹ อุโบสถหลังใหม่นี้ ได้รับรางวัลดีเด่นแบบถูกเบิกอาคารทางศาสนาจากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ปี พ.ศ. 2516

¹² อาคารพิพิธภัณฑบริหารฯ ได้วางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2516 (ตรงกับวันคล้ายวันมรณภาพของหลวงปู่บัว ครบ 24 ปี) โดยหลวงปู่ฝั้น อาจาโร เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นายสอน สุทธิสาร ผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร (ขณะนั้น) เป็นประธานฝ่ายฆราวาส สร้างแล้วเสร็จและมีพิธีเปิดในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2518 โดยได้กราบทูลสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เสด็จมาเป็นองค์ประธานในงาน (วัดป่าสุทธาวาส, ม.ป.ป.: 39-40)

การดำรงอยู่และการปฏิบัติต่อพิพิธภัณฑบริหารฯ

การจัดการพื้นที่ทางกายภาพตั้งอยู่บนฐานของการสร้างความหมายของกลุ่มคน ซึ่งในสังคมทั่วไปนั้น พิธีกรรมเป็นการแสดงออกของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ (ธนภณ, 2550: 67) พิธีกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นที่วัดป่าสุทธาวาส หลังจากงานฌาปนกิจศพหลวงปู่มั่น คือ งานวันบูรพาจารย์

ในระยะแรกของงานวันบูรพาจารย์ (ก่อนที่จะมีพิพิธภัณฑบริหารฯ) เหล่าพระลูกศิษย์จะมารวมตัวกันโดยมิต้องนิมนต์นัดหมาย ในระหว่างวันที่ 29-31 มกราคม ของทุกปี กระทำต่อเนื่องกันมา เพื่อรำลึกถึงหลวงปู่มั่น (พระชู สุธัมโม, 2558: สัมภาษณ์) โดยนำภาพลักษณ์งานถวายเพลิงศพเป็นตัวเชื่อมโยงความทรงจำร่วมกับผู้ที่มาร่วมงานในแต่ละปี แต่ภายหลังเมื่อมีพิพิธภัณฑบริหารฯ ตัวอาคารได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของงานที่ไม่ได้เน้นให้ความสำคัญมากนัก กล่าวคือ การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของวัด ก็ได้ใช้งานอาคารต่างๆ ไปตามหน้าที่ที่กำหนด สำหรับอาคารพิพิธภัณฑบริหารฯ จะเป็นสถานที่เข้ามากราบสักการะมากกว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธี โดยส่วนใหญ่จะถูกใช้พื้นที่เพื่อการเดินจงกรม ทำสมาธิ สวดมนต์หรือประทับชณ ซึ่งเป็นการปฏิบัติโดยปัจเจกและกระทำกันโดยปกติไม่ใช่วาระพิเศษแต่อย่างใด

นอกจากนี้ บรรดาสาธุศิษย์ฝ่ายบรรพชิตที่ใกล้ชิดหลวงปู่มั่นซึ่งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เช่น หลวงปู่เทศก์ เทศรังสี หลวงปู่หล้า เขมปัตโต หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ได้เดินทางมาสักการบูชารูปหล่อและอัฐิธาตุของหลวงปู่มั่นเป็นประจำ โดยเฉพาะ หลวงตามหาบัว ได้เดินทางมาปีละหลายครั้ง แต่ครั้งท่านจะกราบและยื่นประนมมือสวมนิ่งต่อหน้าอัฐิธาตุเป็นเวลานานพอควร จากนั้นจะแสดงธรรมเทศนาตามอัธยาศัย เล่าถึงประวัติบางส่วนและเหตุที่หลวงปู่มั่นเลือกมามรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาสแห่งนี้ (วัดป่าสุทธาวาส. ม.ป.ป.: 42) ซึ่งจากที่กล่าวมา เป็นการถ่ายทอดความทรงจำผ่านสัญลักษณ์ทางภาษาดังที่หลวงตามหาบัวได้เล่าเรื่องต่างๆ รวมถึงการเลือกวัดแห่งนี้ ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดหรือต่อยอดความทรงจำของท้องถิ่นที่พิพิธภัณฑบริหารฯ

ความทรงจำมีมิติที่เป็นนามธรรม เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ สามารถแสดงออกผ่านรูปทรงหรือสถานที่ทางกายภาพได้ ฉะนั้น การที่หลวงปู่มั่นเลือกวัดแห่งนี้เป็นสถานที่มรณภาพ จึงเหมาะสมแก่การระลึกถึง (พระชู สุธัมโม, 2558: สัมภาษณ์) และภายหลังได้ถูกคณะผู้ดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑบริหารฯ เลือกรูปภาพลักษณ์และความทรงจำของพื้นที่ขึ้นมา ด้วยเหตุที่วัดและอาณาบริเวณเป็นพื้นที่ที่ทำให้ความทรงจำหลุดจากที่ลึกลับซ่อนเร้นและเป็นส่วนตัวมาสู่พื้นที่สาธารณะที่เข้าถึงง่ายและจับต้องได้มากกว่า (วิจิตร, 2549: 104)

แนวโน้มของสังคมสมัยใหม่จึงก่อหรือสร้างสถานที่ที่เป็นแหล่งความทรงจำ โดยความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ได้เริ่มก่ออาณาจักรของอดีตที่มั่นคงขึ้น เป็นสถานที่รำลึกร่วมกันผ่านการรับรู้ที่ถูกผลิต ถูกนิยาม ถูกสร้าง ถูกก่อตัวขึ้น ถูกกำหนด และถูกจัดการขึ้น (ธนภณ, 2550: 62) โดยการรับรู้ต่อดิตที่เปลี่ยนรูปและถูกสร้างขึ้นใหม่ผ่านงานประเพณี (งานวันบูรพาจารย์) หรือพิพิธภัณฑบริหารฯ โดยภาพที่คนทั่วไปรับรู้และเคยชินกับสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมอย่างพิพิธภัณฑฯ ที่มุ่งให้การศึกษาและขัดเกลาทางสังคม จึงเป็นสถานที่ที่เหมาะสมในการนำเสนอเนื้อหาของความรู้ชุดหนึ่ง (Cane, 2000: 13) โดยได้เลือกหยิบยกเรื่องราวอดีตชีวิตหลวงปู่มั่นมานำเสนอบนพื้นที่ซึ่งมีความทรงจำร่วมในงานฌาปนกิจศพที่ได้ก่อเกิดเป็นอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่นในรูปของพระอุโบสถ และได้ขยายขอบเขตพื้นที่ไปสู่กุฏิซึ่งภายหลังได้กลายเป็นพิพิธภัณฑบริหารฯ และแผ่ความหมายครอบคลุมทั้งบริเวณพื้นที่วัดป่าสุทธาวาสจนเกิดเป็นภาพลักษณ์ร่วมกันของหลวงปู่มั่นกับวัดป่าสุทธาวาสไปในที่สุด

สิ่งที่เกิดตามมา คือ ฐานที่มั่นแห่งความทรงจำที่มีได้มีฐานะเป็นเพียงแค่สถานที่หรือฐานที่มั่น (Site) เท่านั้น แต่ได้กลายเป็นพลังผลักดันให้เกิดอารมณ์และสำนึกร่วมบางอย่างอันเป็นผลจากการที่ปัจเจกบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับ

วัตถุทางวัฒนธรรม จนในที่สุดได้ตกผลึกกลายเป็นการระลึกได้หรือความทรงจำชุดที่ผ่านการกลั่นกรองและให้การรับรองแล้วจากท้องถิ่น (วิจิตร, 2549: 106) ความทรงจำเกี่ยวกับหลวงปู่มนจึงเป็นสิ่งที่ชาวสกลนครยอมรับและภาคภูมิใจที่ตนได้เป็นส่วนหนึ่งในเรื่องราวของความทรงจำในขณะที่บุคคลทั่วไปจากภายนอกพื้นที่จังหวัดสกลนครก็มีส่วนร่วมสร้างความทรงจำที่มีต่อหลวงปู่มนและพื้นที่พิพิธภัณฑบริหารฯ ในฐานะชาวพุทธหรืออื่นๆ ที่เข้ามาศึกษา เยี่ยมชม ภาพลักษณ์ที่น่าเสนอผ่านพิพิธภัณฑบริหารฯ รวมถึงการสักการบูชาที่ยังคงดำเนินอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันบนพื้นที่แห่งนี้

ความพยายามของหลายฝ่ายที่จะทำให้เกิดมีพิพิธภัณฑบริหารฯ ขึ้น เป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นให้ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมต่อความทรงจำ ความเป็นท้องถิ่น อีกทั้งทำหน้าที่เยียวยาในทางสังคม (Social Therapy) ไปด้วยพร้อมๆ กัน (วิจิตร, 2549: 109) อันเป็นผลจากความขัดแย้งทางอุดมการณ์ที่แผ่ขยายและเข้มข้นขึ้นในจังหวัดสกลนคร

พิพิธภัณฑบริหารฯ : ภาพสะท้อนทางสังคม (ช่วง พ.ศ. 2510-2520)

อาคารพิพิธภัณฑบริหารฯ ถูกสร้างขึ้นเพื่อเชิดชูและบูชาความสันโดษของพระป่าอย่างหลวงปู่มน ฉะนั้นการจะเสริมแต่งใดๆ จึงอาจเป็นสิ่งที่ขัดต่อปฏิปทาของหลวงปู่มน¹³ อีกทั้งการสร้างอาคารทางศาสนาในสมัยนั้น มีอาจที่จะกระทำกันได้โดยไม่คำนึงถึงประเพณีและความเหมาะสม ดังนั้นการสร้างให้เป็นพระธาตุเจดีย์ ณ เวลานั้นจึงอาจไม่เหมาะสม ซึ่งน่าจะสืบเนื่องมาจากการที่ท่านเป็นพระภิกษุที่ไม่ได้มีสมณศักดิ์สูง ใช้ชีวิตหรือจำพรรษาอยู่กับวัดป่าเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งการที่ท่านไม่เน้นหรือให้ความสำคัญกับการสร้างถาวรวัตถุใดให้เกิดมีขึ้นภายในวัด จึงทำให้บรรดาลูกศิษย์ที่เป็นบรรพชิตถือกระทำให้สับสนอย่างเคร่งครัด จนกระทั่งในระยะต่อมา ได้มีผู้เคารพนับถือท่านที่เป็นฆราวาสเข้ามามีบทบาทในการอุปถัมภ์พระศาสนามากขึ้น ซึ่งมีส่วนผลักดันให้เกิดการก่อสร้างอาคารทางศาสนาก็ตาม แต่ก็ยังคงยึดถือตามเจตนารมณ์ของท่านเป็นสำคัญ นอกจากนี้ หากพิจารณาถึงธรรมเนียมปฏิบัติในสมัยรัชกาลที่ 1 ในปี พ.ศ. 2337 เมื่อครั้งสมเด็จพระสังฆราช (สี) ล้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ แล้วให้อัญเชิญพระอัฐิบรรจุไว้ในรูปพระศรีอารีย แล้วยกขึ้นประดิษฐานไว้บนมุขของพระปรางค์ด้านทิศตะวันออก วัดระฆังโฆษิตาราม และปั้นรูปพญาคคิตที่ข่มมุขเป็นเครื่องหมายพระยศ (พระครูปลัดสมคิด, 2550: 55) จากข้อความข้างต้น ทำให้เห็นว่า การบูชาพระอัฐิ ซึ่งท้ายที่สุดพระอัฐิได้รับการประดิษฐานเป็นส่วนประดับของพระปรางค์ (พระปรางค์สร้างมาก่อนหน้านั้นและไม่ได้มีการบรรจุพระอัฐิส่วนนี้ไว้ภายใน) และก็ได้สร้างเป็นเจดีย์ ทั่วๆ ที่ท่านมีสมณศักดิ์เป็นถึงพระสังฆราช และด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงน่าจะส่งผลต่อแนวคิดในการดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดเกี่ยวกับการบูชาพระอัฐิธาตุของหลวงปู่มนด้วย อาคารพิพิธภัณฑฯ หลังนี้จึงมีเจตนาเพื่อต้องการให้เป็นพิพิธภัณฑฯ ในส่วนของบริวารหลวงปู่มนมากกว่าที่จะเป็นศาสนาคารที่เต็มไปด้วยกฎเกณฑ์แบบแผนต่างๆ ดังจะเห็นได้จากการที่พิพิธภัณฑบริหารฯ ไม่มีสัญลักษณ์ใดแทนพระพุทธรูปเจ้าปรากฏอยู่ในอาคารทั้งภายในและภายนอก (ยกเว้นพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่หลวงปู่มนมีไว้สำหรับบูชาเป็นการส่วนตัวและถูกจัดแสดงอยู่ในนั้น) สิ่งปรากฏเป็นเรื่องราวของพระธรรมและพระสงฆ์ล้วนๆ แต่สิ่งที่ทำให้อาคารแห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาก็คือภาพลักษณ์ของหลวงปู่มนที่น่าเสนอเรื่องราวของท่านโดยเฉพาะ อีกทั้งการที่ท่านเป็นสมณะที่มีได้เป็นเพียงสมมุติสงฆ์ แต่ท่านเป็นพระอริยสงฆ์ ความศรัทธาที่มีต่อท่านจึงมากขึ้นเรื่อยๆ ยิ่งเมื่อได้รับการแปรสภาพของอัฐิไปเป็นพระธาตุ ความศรัทธา ยิ่งเพิ่มทวีคูณขึ้น ภาพลักษณ์ดังกล่าวจึงส่งผลต่อผู้ศรัทธาให้ปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใดต่ออาคารพิพิธภัณฑบริหารฯ ด้วยความเคารพ อย่างไรก็ตาม การก่อสร้างโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจดีย์ที่เป็นอนุสรณ์สถานขนาดใหญ่ ดูเหมือนจะไม่ได้มีการสร้างในวัดป่าแต่ๆ ทั้งนี้คงเป็นเพราะแนวความคิดของภิกษุสายนี้ที่เน้นธรรมอันพึงปรากฏขึ้นจากการแสวงหา

¹³ ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่นั้น แม้แต่กุฏิของท่านยังไม่อยากให้สร้างใหม่หากไม่จำเป็นจริงๆ (พระราชวิสุทธิญาณ, 2558: สัมภาษณ์)

ด้วยการปฏิบัติของตนมากกว่า “รูป” ที่แม้เป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็ยังเป็นเพียงภาพสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่
วิถีทางแห่งการหลุดพ้น (สมคิด, 2554: 14) จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดที่จะก่อสร้างอาคารอนุสรณ์สถานให้เป็น
พระเจดีย์ยังไม่ปรากฏขึ้นในขณะนั้น

การสร้างพิพิธภัณฑบริขารฯ ณ ช่วงเวลานั้น อยู่ภายใต้บริบทความขัดแย้งทางความคิดของประชาชนใน
พื้นที่โดยเฉพาะจังหวัดสกลนครและภาคอีสาน ดังจะเห็นได้จากสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่แถบนี้¹⁴
เป็นพิเศษ ดังเช่น การก่อสร้างศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในปี พ.ศ. 2511 โดยพระราชดำริเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ
และเป็นที่ยึดเหนี่ยวให้แก่ประชาชน เนื่องจากการเผาทำลายสถานีดารวจภูธร อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี
(ในขณะนั้น) โดยฝ่ายคอมมิวนิสต์ แต่มีโชเฉพาะภาคอีสานเท่านั้น รัชกาลที่ 9 ทรงให้ความสำคัญกับภูมิภาคอื่นด้วย
แต่เนื่องจากภาคอีสานมีความเคลื่อนไหวและปฏิบัติการของฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้มข้นกว่าที่อื่น ทั้งนี้ การเข้ามาของ
สถาบันพระมหากษัตริย์ในระยะแรกเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง สังเกตได้จากงานฉาบปูนกิจศพหลวงปู่มั่น ที่ไม่ได้เป็นการ
พระราชทานเพลิงศพ ดังเช่นหลวงปู่เสาร์ (พ.ศ. 2486) ซึ่งอยู่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาล
ที่ 8 แต่สำหรับหลวงปู่มั่น (พ.ศ. 2493) เป็นช่วงเวลาที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9
ไม่ได้ประทับอยู่ในประเทศ (พ.ศ. 2489-2493 พระองค์ท่านศึกษา ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์) พระองค์เสด็จนิวัต
พระนครในปี พ.ศ. 2493 ก็จริง แต่เป็นเดือนมีนาคม ซึ่งงานถวายเพลิงหลวงปู่มั่นเสร็จสิ้นไปแล้ว ถึงกระนั้นก็ตาม
บทบาทของสถาบันไม่สู้จะเข้มข้นนักนับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยสมัยต่อมาพระมหากษัตริย์ล้วนเป็นยุว
กษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ อำนาจจึงตกอยู่กับผู้สำเร็จราชการหรือรัฐบาลมากกว่า อย่างไรก็ตาม หลังจากสิ้นสุดอำนาจ
เผด็จการทหารจากการต่อต้านของเหล่านักศึกษาในปี พ.ศ. 2516 ทำให้ชนชั้นกลางมีบทบาทมากขึ้นและสถาบัน
พระมหากษัตริย์ก็มีความเข้มแข็งขึ้นตามลำดับ (ฉัตรทิพย์, 2551: 111) ในขณะที่ปัญหาความรุนแรงจากฝ่าย
คอมมิวนิสต์มีเพิ่มมากขึ้น บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์จึงมีมากขึ้นเหนือพื้นที่แห่งความขัดแย้ง (ภาคอีสานและ
จังหวัดสกลนคร)

ในส่วนของการพระศาสนา พระปาสายหลวงปู่มั่นซึ่งเคยถูกรังเกียจจากคณะสงฆ์ว่าเป็นพระจรจัดหรือฝักใฝ่
ในไสยศาสตร์และเป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปของคณะสงฆ์ (เพราะไม่ยอมสังกัดวัดใดให้แน่นอน) กลับเป็นผู้มีบทบาท
สำคัญไม่น้อยในการสนองงานของฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง ซึ่งความศรัทธาที่ประชาชนในท้องถิ่น
ทั่วกันดารมีต่อหลวงปู่มั่นและลูกศิษย์ เป็นปัจจัยที่ช่วยให้อิทธิพลของรัฐสามารถแผ่ปกคลุมไปยังท้องที่ที่เจ้าหน้าที่บ้าน
เมืองเคยเข้าถึงได้ยาก ดังปรากฏสถานที่หลายแห่งที่หลวงปู่มั่นได้ทำนุและโปรดญาติโยมระหว่างรุดค้นนั้นไม่เพียงจะ
กลายเป็นสำนักสงฆ์และวัดในเวลาต่อมาเท่านั้น หากยังมีหน่วยงานราชการตามมาและได้กลายเป็นอำเภอในที่สุด
(Taylor, 1993: 99) ดังนั้น การเข้าถึงพื้นที่ห่างไกลของหลวงปู่มั่นจึงเหมือนกับเป็นการเชื่อมต่อระหว่างอำนาจรัฐกับ
ชนบทห่างไกลเข้าหากัน ซึ่งถือเป็นประโยชน์อย่างยิ่งของรัฐส่วนกลางในการปกครอง

หนึ่งในความพยายามของหลวงตามหาบัวที่ได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพระปาในช่วงทศวรรษแรกของ
พุทธศตวรรษที่ 26 และได้ตีพิมพ์ประวัติของหลวงปู่มั่นในปี พ.ศ. 2514 และแม้จะได้มีการโต้แย้งอย่างดุเดือดจาก
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในปี พ.ศ. 2515 เกี่ยวกับเรื่องความเป็นไปได้ของนิมิตและการไม่สอดคล้องกับเนื้อหาใน

¹⁴ โดยในปี พ.ศ. 2498 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จเยี่ยมพสกนิกรในภาคอีสาน
และได้ประทับค้างแรมที่จังหวัดสกลนคร หรือการเสด็จเยี่ยมเยียนพสกนิกร จังหวัดสกลนคร ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ในปี พ.ศ. 2507 และที่สำคัญยิ่งคือในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2518 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงทอดพระเนตรการก่อสร้าง
พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์บนเทือกเขาภูพาน เพื่อใช้สำหรับแปรพระราชฐานระหว่างเดือนพฤศจิกายนของทุกปี เพื่อทรงเยี่ยม
เยียนพสกนิกรในภาคอีสาน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารฯ, 2543: 44)

พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาท¹⁵ (Taylor, 1997: 302) ในงานเขียนดังกล่าวของหลวงตามหาบัวก็ตามที่แม้ว่าจะมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยหรือไม่ในหลักธรรมหรือเรื่องราวที่ได้นำเสนอก็ตาม แต่ตักทำให้เกิดความสนใจ ตื่นตัวในพุทธศาสนามากขึ้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกับการดำเนินงานก่อสร้างพิพิธภัณฑสถานฯ อีกทั้งในปี พ.ศ. 2518 ได้มีการดำเนินงานก่อสร้าง “พระวิริยมงคลมหาเจดีย์ศรีรัตนโกสินทร์” ให้เป็นพระมหาเจดีย์สูงสุดในประเทศ โดยหลวงพ่อริยวงศ์สิรินธร ฌ วัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ (คณะศิษย์, 2552: 233) ซึ่งหลวงพ่อริยวงศ์เป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่นที่ยังมีชีวิตอยู่ ทั้งนี้ ช่วงเวลากว่า 70 ปีก่อนหน้านั้น ไม่มีการก่อสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ในประเทศเลย ยกเว้น “พระธาตุเจดีย์” ที่วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งเริ่มโครงการตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา โดยหลวงพ่อริยวัฒน์ (พระมหาธีรนาถ อัครธโร, 2551: 23) ผู้เป็นศิษย์องค์สำคัญของหลวงปู่มั่นเช่นเดียวกัน โดยพระเจดีย์ทั้ง 2 แห่งนี้ ตั้งอยู่ในบริเวณปริมณฑลของเมืองหลวง¹⁶ เพื่อให้เกิดเป็นศูนย์รวมและแหล่งที่พึ่งทางจิตใจให้แก่คนเมืองและประชาชนทั่วไป จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการลดความขัดแย้งที่มีในสังคมไทยของพระป่าสายหลวงปู่มั่น

ในขณะที่ความเคลื่อนไหวของประเทศเพื่อนบ้านใกล้ชิดอย่างลาว ดุจจะมีอิทธิพลต่อความเป็นไปในภาคอีสานไม่น้อย กล่าวคือ ขบวนการประเทศลาว (ฝ่ายซ้าย) สามารถกวาดล้างฝ่ายอื่นๆ ที่ไม่เห็นด้วยกับตนลงได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2518 เจ้าศรีสว่างวงศ์กษัตริย์ในขณะนั้นสละราชสมบัติ สิ้นสุดระบอบการปกครองแบบเดิมและได้เปลี่ยนราชอาณาจักรลาวไปเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยปกครองประเทศด้วยระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งกระทบกระเทือนต่อกิจการพระศาสนาภายในประเทศโดยตรง การศาสนาถูกระงับทั้งหมด (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555: 212) เนื่องจากลัทธิคอมมิวนิสต์ไม่ต้องการให้มีความเชื่อใดๆ ทั้งสิ้น สิ่งเดียวที่พึ่งนับถือคือคอมมิวนิสต์ พุทธศาสนาในลาวจึงหยุดชะงักลงทันที เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ส่งผลทางความเชื่อและศรัทธาต่อผู้คนในภาคอีสานไม่น้อย อีกทั้งยังเกิดเหตุพระธาตุพนมล้มพังทลายลงในปีเดียวกันนี้ ซึ่งพระธาตุพนมเป็นพระบรมธาตุที่ประชาชนทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโขงนับถือเป็นอย่างสูง จึงเกิดเป็นความหวุ่นวิตกที่ถูกเชื่อมโยงเรื่องราวต่างๆ เข้าด้วยกัน เริ่มต้นจากการพังลงของพระธาตุพนมในเดือนสิงหาคม ซึ่งอาจเป็นลางบอกเหตุบางอย่าง จนเกิดการสิ้นสุดระบอบกษัตริย์ของลาวในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2518 อีกทั้งชัยชนะของคอมมิวนิสต์เหนือประเทศอินโดจีนและความเคลื่อนไหวที่เข้มข้นขึ้นในภาคอีสานจากการเข้ามาสมทบของเหล่านักศึกษาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เสถียรภาพความมั่นคงของชาติไทยจึงอยู่ในจุดล่อแหลมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะจังหวัดสกลนครที่เป็นศูนย์กลางของกลุ่มคอมมิวนิสต์ในขณะนั้น

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งเหนือพื้นที่ดังกล่าว ได้แก่ ช่องว่างระหว่างสถานะทางสังคมที่สร้างปัญหาในเรื่องค่านิยมต่อชาวบ้าน เป็นสิ่งที่ลัทธิคอมมิวนิสต์ใช้ประโยชน์จากช่องว่างนี้ในการโจมตีรัฐบาล โดยเข้าปลุกระดมและให้ความรู้ในแนวทางที่กลุ่มตนเลือกที่จะให้เป็นไป (พระราชวิสุทธิญาณ, 2558: สัมภาษณ์) นโยบายสำคัญของคอมมิวนิสต์ คือ การให้ความรู้ซึ่งกระบวนการศึกษาของภาครัฐในเวลานั้นยังไม่ทั่วถึง จึงเป็นการเปิดโอกาสให้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ได้สร้างแหล่งปลูกฝังอุดมการณ์ทางความคิด โดยการเปิดโรงเรียนให้แก่ท้องถิ่น (ดรรชนี, 2548: 166) ดังนั้น ลัทธิคอมมิวนิสต์จึงไม่ทำร้ายครู ชาวบ้านหรือพระ ทั้งนี้โดยมีแกนนำที่เป็นนักศึกษาที่หนีมาจากกรุงเทพฯ เช่น นายแหง โตจิราการ และนายจาตุรนต์ ฉายแสง เป็นต้น เป็นผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ให้แก่ชาวบ้าน และด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านมีภาพลักษณ์เป็นคอมมิวนิสต์ไปโดยปริยาย (พระราชวิสุทธิญาณ, 2558: สัมภาษณ์)

¹⁵ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้วิจารณ์งานเขียนของหลวงตามหาบัวว่า ธรรมะที่กล่าวมา ทำให้เกิดความตื่นเต้น โดดเด่น มหัตตจริยเหมือนนิทานของนักบุญในยุคแรก ซึ่งมันเป็นสิ่งที่ย่างและทำให้เข้าใจผิดจนกลายเป็นเรื่องบันเทิงไป ประสพการณ์ของหลวงปู่มั่น (นิมิต) ที่เดินทางไปสนทนาธรรมกับพระมหาทักษิณ (พระสาวกในสมัยพุทธกาล) เป็นเรื่องที่ไร้เหตุผลในสายตาคนคิดอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ที่ได้รับการศึกษาในแบบตะวันตกมา (Taylor, 1997: 302)

¹⁶ โดยทั่วไปพระป่าและวัดป่าในสายหลวงปู่มั่นจะอยู่ที่ภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนในภาคเหนือ

ด้วยลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดสกลนคร ถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการเป็นแหล่งที่มั่นของการก่อการ นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ของคณะเสรีไทยมาแล้ว ซึ่งลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ใช้พื้นที่บริเวณอำเภอเต่างอย เชื่อมโยง ไปสู่เมืองมุกดาหารเป็นฐานที่มั่นสำคัญ จนกระทั่ง พ.ศ. 2523 ได้เกิดเหตุการณ์คอมมิวนิสต์ฆ่าพระป่า (ซึ่งก่อนหน้านั้นไม่เคยทำร้ายและทำลายพุทธศาสนาเลย) ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระมหาปิ่น ปัญญาพโล และหลวงปู่ฝั้น อาจาโร (ซึ่งท่านทั้ง 2 เป็นศิษย์องค์สำคัญของหลวงปู่มน) จึงก่อให้เกิดปฏิกิริยาความเคียดแค้นซึ่งจากชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง ถึงขั้นตามไล่ทำลายล้างคอมมิวนิสต์ จนในที่สุดลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ไม่อาจอยู่ในพื้นที่จังหวัดสกลนครได้อีกต่อไป (พระราชวิสุทธินายก, 2558: สัมภาษณ์)

สถานการณ์ที่ปกคลุมไปด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์เหนือพื้นที่ 2 ผังแม่น้ำโขง ได้สร้างความหวุ่นวิตกให้แก่ สังคมไทยที่รัฐถือเข้าข้างฝ่ายทุนนิยมอย่างเต็มตัว แต่ต้องยอมรับและเข้าใจสถานการณ์ของประเทศลาวที่ต้องการ อิสรภาพและขับไล่สิ่งแปลกปลอมจากฝ่ายทุนนิยมออกจากประเทศ ณ จุดนี้เองที่ทำให้พระพุทธรูปศาสนาถูกเลือกหรือ ใช้ในบริบทที่ต่างกันของ 2 รัฐ กล่าวคือ ด้วยพระพุทธรูปศาสนาเป็นแนวคิดที่เป็นกลาง สามารถดึงดูดผู้คนจากต่างชนชาติ ภาษา ให้เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันได้ นอกจากนั้นคณะสงฆ์ยังมีประโยชน์ต่อกษัตริย์ผู้มีบทบาทเป็นองค์อุปถัมภ์ พระศาสนา เนื่องจากคณะสงฆ์เป็นแหล่งของอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถแข่งขันกับความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ได้ (แกรนท์ อีแวน, 2547: 13-14)

ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลคอมมิวนิสต์ลาวจึงเกรงกลัวต่อพลังของพระพุทธรูปศาสนาที่สามารถดึงดูดผู้คนให้มารวมกัน ภายใต้ระบอบกษัตริย์ที่พวกตนได้ทำลายลงไป จึงไม่อาจให้มีพุทธศาสนาในการปกครองประเทศแบบใหม่ได้ ในทาง ตรงกันข้าม ฝ่ายไทยที่สถาบันกษัตริย์กำลังส่งเสริมพระบารมีมากขึ้นจากการถูกกดทับจากรัฐบาลเผด็จการทหารที่ต้อง ผนึกกำลังกับฝ่ายสงฆ์ โดยเฉพาะพระป่าและบรรดาญาติโยมผู้ไม่ต้องการเห็นความแตกแยกในสังคมอีกต่อไป ได้นำ แนวทางของพระพุทธรูปศาสนาที่มีความเป็นกลางและดึงดูดร่วมกันนี้มาใช้ให้เกิดผล เพื่อต่อต้านการบ่อนทำลายความ มั่นคงของชาติในรูปแบบต่างๆ จากผู้ไม่ประสงค์ดีทั้งภายนอกและภายใน ดังนั้น พิพิธภัณฑ์บริหารฯ ที่ถูกสร้างขึ้นใน ปี พ.ศ. 2516 จึงเป็นหนึ่งในตัวแทนของความพยายามที่สังคมไทยต้องสร้างความเข้มแข็งให้กับพลเมืองของตนในฐานะ คนไทยเหมือนกัน โดยคาดหวังให้พุทธศาสนาที่มีสถานภาพเป็นกลาง สามารถเชื่อมต่อกับศาสนาหรือความเชื่ออื่นใน แบบที่ไม่สร้างความคับข้องแก่กันและกัน อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์รวมของ จิตใจชาวไทยต่อไป

บทสรุป

เหตุการณ์การมรณภาพและงานฌาปนกิจศพหลวงปู่มน ได้ก่อให้เกิดเป็นภาพลักษณ์ต่อพื้นที่วัดป่าสุทธาวาส ในฐานะพื้นที่รองรับเหตุการณ์ดังกล่าว จึงทำให้เรื่องราวและความทรงจำของหลวงปู่มนถูกประทับลงบนพื้นที่วัดป่า สุทธาวาสอย่างเป็นรูปธรรมในเบื้องต้น ซึ่งความทรงจำดังกล่าวได้ถูกเรียกหรือทำให้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากการตอกย้ำความ หมายด้วยการสร้างพิพิธภัณฑ์บริหารฯ และเมื่อพิพิธภัณฑ์บริหารฯ ถูกสร้างขึ้น ความหมายแห่งการเป็นอนุสรณ์สถาน ของหลวงปู่มน จากเดิมที่เคยมีนัยความหมายในอุโบสถได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป โดยกลายเป็นอุโบสถแบบทั่วไป เนื่องจาก อุโบสถหลังนี้ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ใดแทนองค์หลวงปู่มนอยู่ เหลือแค่เพียงที่ตั้งอันเป็นสถานที่มาปนกิจศพท่านเท่านั้น ซึ่งผู้ที่ไม่เคยรับรู้มาก่อนก็จะไม่สามารถล่วงรู้ถึงความสำคัญนี้ได้ นัยความเป็นอนุสรณ์สถานได้เคลื่อนไปหาพิพิธภัณฑ์ บริหารฯ ทำให้แนวคิดในการสร้างพิพิธภัณฑ์บริหารฯ เจริญเติบโตสืบต่อมา

อย่างไรก็ตามพิพิธภัณฑ์บริหารฯ แห่งนี้ไม่เพียงเป็นการเผยแพร่เกียรติคุณหรือเป็นอนุสรณ์สถานให้แก่หลวงปู่ท่านนั้น แต่ในมุมหนึ่งยังเป็นการสร้างแรงยึดเหนี่ยวให้เกิดความทรงจำและความรู้สึกร่วมในการเป็นพลเมืองของชาติเดียวกัน พิพิธภัณฑ์บริหารฯ แห่งนี้ จึงถือกำเนิดขึ้นภายใต้บริบทของความขัดแย้งของอุดมการณ์ทางการเมืองในสังคมไทย เป็นความพยายามของหลายฝ่ายที่ต้องการเยียวยาหรือสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้เกิดมีในสังคมผ่านสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา แต่อาคารดังกล่าวไม่ได้เป็นอาคารทางศาสนาตามแบบประเพณี อีกทั้งยังเต็มไปด้วยแบบแผนและวิธีคิดที่ไม่ได้ผูกติดกับจารีตทางศาสนาเดิมมากนัก จึงเป็นภาพสะท้อนแนวความคิดของสังคมร่วมสมัยในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี และยังเป็นจุดเริ่มต้นของการนำเสนอเรื่องราวของพระสงฆ์สายหลวงปู่ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์บริหารฯ เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานในเวลาต่อมา

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. 2511. **พระคัมภีร์ธูปวงค์** ดำเนินการด้วยการสร้างสถาปัตยกรรม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. 2555. **เปิดบ้านศิลปากร**. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองศิลปการพิมพ์.
- แกรนท์ อีแวน. 2547. **ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศไทยกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์**. ชาญ ชาญมอนด์ (แปล). กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2543. **วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์, เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดสกลนคร**. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2551. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2545. **วาทกรรมการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ดาร์เร็น เมตตาริกานนท์. 2548. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น: โรงพิมพ์สมมโนวิทยา.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2514. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ: รุ่งวัฒนา.
- ธนธร กิตติกันต์. 2557. **มหาธาตุ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ธนภณ วัฒนกุล. 2550. **การเมืองเรื่องพื้นที่ พลวัตทางสังคมของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนป้อมมหากาฬ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิชาการ 14 ตุลาคม.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2547. **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐ และการจัดสำนึก**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปรมาลิขิตนิรอส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. 2530. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระครูปลัดสมคิด สิริวิฑฒโน. 2550. “ประวัติวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร”. **หนังสือที่ระลึกงานถวายผ้าพระกฐิน พระราชทานมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. 2550**. กรุงเทพฯ: สันติศิริการพิมพ์.
- พระเทพเจติยาจารย์. 2551. **ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ (ฉบับสมบูรณ์) พระเทพเจติยาจารย์ (หลวงพ่อ วิริยงค์ สิริธโร)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชนจำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์. 2555. **พุทธศาสนาในเอเชีย**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- พระไพศาล วิสาโล. 2546. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระมหาธีรนาถ อัครศีโร. 2551. **พระธุดงค์เจดีย์ เจดีย์แห่งพระอรหันต์**. สมุทรปราการ: วัดโศการาม.

- พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. 2514. ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต. กรุงเทพฯ: ศรีศตวรรษ.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงสารประเสริฐและฉบับกรมพระปรมาภิไธย) และพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 1. 2504. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- วัดป่าบ้านตาด. 2554. ญาณสัมปันโนธัมมานุสรณ์. กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนอินเตอร์พรีนซ์
- วัดป่าสุทธาวาส. ม.ป.ป.. พิพิธภัณฑสถานพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ. สกลนคร: โรงพิมพ์สกลนครการพิมพ์.
- วิจิตร ว่องวาริทิพย์. 2549. “การจารึกความทรงจำของท้องถิ่น: สิ่งที่ปรากฏในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์”.
- วารสารไทยคดี ศึกษา. 4(1), 84-131.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา วิทยาลัยครุราชสีมา. 2530. ข้อมูลพื้นฐานบ้านด่านเกวียน. นครราชสีมา: สมบูรณ์ออฟเซตพรีนซ์.
- สมคิด จิระทัศนกุล. 2554. รู้เรื่องวัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย. นนทบุรี: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.
- สำนักพระราชวัง. 2535. จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในพระราชสำนัก 1. ม.ป.ท.
- Bennet, T. 2003. *The birth of the museum*. Great Britain: T.J. International Ltd.
- Cane, S. 2000. *Museums and Memory*. Stamford: Stamford University Press.
- Foucault, M. 1970. *The Order of Things : An Archaeology of the Human Science*. New York: Vinage Books.
- _____. 1984. *The Foucault reader*. Hammondsworth: n.p.
- _____. 1986. *Of other spaces; Diacritics*. Spring: n.p.
- Taylor L., James. 1993. *Forest Monks and The Nation States*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- _____. 1997. “The Textualization of a Monastic Tradition: and the Biographical Process in Thailand”. *Sacred Biography Buddhist Traditions South and Southeast Asia*. The United States of America: University of Hawaii.
- The Mahavamsa*. 1964. Wilhelm Geiger (Translated). London: Luzac & Company.

